

Kísérlet a „magyar probléma” kezelésére – az Országos Táj- és Népkutató Központ

Ablonczy Bálint, 2019. március

A harmincas években egyértelműen látszott, hogy a paraszti létet gúzsba kötő nagybirtok rendszer az ország egyik legkomolyabb problémája, ez a „magyar probléma”. Hogyan látott neki a szellemi és a politikai elit a téma feldolgozásának és hogyan akadt el benne? Egy idő előtt bezárt kiállítás története 1938-ból.

„A magyarság birtokpolitikai szempontokból hátrányos helyzetben van. (...) Kemsén, sőt az egész Ormánságban a terület bevonás nem volt lehetséges: kirobbant az egykézés. A forgalmi gazdaságba kilökött parasztságnak választani kellett a szó legteljesebb értelmében: az élet és a halál között. És választottak! A föld hiánya így lesz a nemzetpusztulás előidézője és a nagybirtokok halálgyűrűje a nép megfojtója.” A két háború közötti Magyarország egyik legégetőbb társadalmi bajáról, a földkérdésről aligha lehetett egyértelműbb mondatokat írni. Az egyenlőtlen birtokszerkezetről szóló sorokat mégsem egy illegális kommunista vagy emigrációs oktobrista kiadványból idéztük. Az 1936-ban megjelent *Elsüllyedt falu a Dunántúlon – Kemse község élete* című kötetet fiatal, országreformot áhító értelmiségiek készítették egy Baranya megyei községben végzett munkájuk nyomán. A már-már lázító sorokat is tartalmazó könyv előszavát Teleki Pál földrajztudós, volt (és leendő) magyar királyi miniszterelnök, maga is birtokos arisztokrata írta.

A kiállítás előkészítése Bereményi A Tanítványok című filmjében – Forrás: mandarchivum.hu

A konklúzióval aligha értett egyet, de becsülte annyira a kötetet elkészítő tanítványait, hogy nevét adta a kiadványhoz. A már-már abszurd helyzetben (a fennálló rendet és a nagybirtokot nemzetpusztítással vádoló kötethez a hatalmi elit egyik közismert gróf tagja írja az előszót) ott van a Horthy-rendszert feszítő legerősebb ellentmondás. Nevezetesen, hogy a konzervatív hatalmi elit egyes csoportjai látták, a földkérdés miatt is feszültségekkel teli rendszer komoly átalakítások nélkül fenntarthatatlan. Ám elegendő erő és politikai akarat az átfogó reformra végül soha nem volt, az ezt szorgalmazók útjai pedig idővel szétváltak. A kemsei kötet utóbbira is példa: Teleki 1936-ban még együtt szerepelt reformot követelő tanítványaival (például Kovács Imrével és Elek Péterrel), hogy aztán az Országos Táj- és Népkutató Központ Kiállításának 1938 decemberi bezárása után végleg eltávolodjanak egymástól.

De mi is volt az Országos Táj- és Népkutató Központ? Egyrészt egy nemzedék, a Trianon utáni Magyarországon felnőtt fiatal értelmiségiek és a velük rokonszenvező idősebb tudósok meg politikusok összefogása. Másodsorban az országot feszítő szociális gond, az aránytalan földbirtokszerkezet megváltoztatását célzó törekvések szimbóluma. Harmadrészt a Központ rövidéletű szellemi műhely is volt, amelynek kiállítása országos visszhangot keltett. Gyors bezárása ellenére a tárlat nagy lökést adott az ország reformján gondolkozó köröknek. Az alábbiakban e három pontból kiindulva mutatjuk be az Országos Táj- és Népkutató Központ történetét, s jelentőségét a magyar szellemi életben.

Az Összkép a magyar társadalom és gazdaság működéséről szóló elemzések magazinja. [Iratkozz fel hírlevelünkre, kövess minket](#), ha szeretnéd mélyebben megérteni, hogyan működik Magyarország.

A nemzedéki összefogás

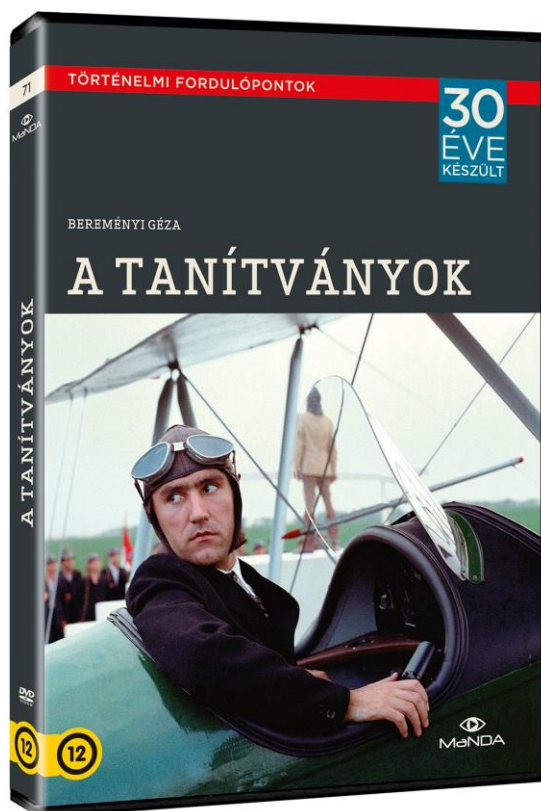
Bereményi Géza 1985-ös A tanítványok című filmje érzékletesen adja vissza az Országos Táj- és Népkutató Központ szellemi erőterét. Az Eperjes Károly által kiválóan játszott tehetséges parasztfiú a közigazgatás korszerűsítésén dolgozó Magyary Zoltán és (a filmben Nadányi Ákosként szereplő) Györffy István néprajzkutató körébe kerülve lelkesen veti bele magát az országjobbító tervezgetésekbe. Magyary és Györffy mellett a filmben szintén szereplő Teleki Pál volt a Központ harmadik kezdeményezője és vezetője.

A Táj-és Népkutató Központ 1938-as létrehozásával mind Györffy, mind Teleki régóta dédelgetett elképzelése valósult meg. A magyar néprajzban már korábban is felmerült a „néptanulmány központi kutató intézmény ötlete” – például Bátky Zsigmond egy 1933-as javaslatában. De szerepelt Györffy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak 1938-ban benyújtott emlékiratában (A néphagyomány és a nemzeti művelődés) is.

Teleki Györfly István kutatásait közelről ismerte, és Magyary Zoltán jogtudós tatai járásban végzett közigazgatásireform-munkáiról is értesült: a két professzor műhelye mellé saját tanítványi körét szerette volna odarendelni. A kormányba a kulturális tárca vezetőjeként visszatért Teleki 1938. október 17-én kiadott miniszteri rendelettel alapította meg a Táj-és Népkutató Intézetet, amelyet a meginduló hivatalos falukutatás tudományos bázisának szánt: az intézmény feladata a „táj- és népkutatás előkészítése és szervezése” volt.

Ablonczy Bálint [Óriások vállán](#) című sorozata több, a történetben több fontos szereplőjét mutatja be. [Ide kattintva](#) olvashatsz Györfly Istvánról, a szakkollégiumi mozgalom atyjáról, [ide klikkelve](#) pedig a parasztság helyzetét elemző Szabó Zoltánról.

Teleki úgy tervezte, hogy 260 főiskolás és egyetemista ifjút „állít be” a magyar táj, illetve a magyar nép társadalmi- és közéletének kutatására. Ezzel kettős célt kívánt elérni: egyrészt szükségesnek tartotta, hogy „a magyar ifjúság egy részének a magyar falu és a magyar nép iránti érdeklődését komoly irányba tereljük. Másrészt szükséges, hogy a magyar ifjúság megismerje a problémák sokoldalúságát, nehézségeit és komolyságát, ami majd lehetővé teszi, hogy helyesebben, nem egyoldalúan és könnyelműen ítélni tanuljon.” Egy miniszteri leiratban felvázolt menetrend szerint a téli előkészítő tanfolyam után nyáron 25-30 főnyi vezető (jellemzően Teleki, Györfly és Magyary tanítványai) irányításával küldenek ki a fiatalokat az ország előre kiválasztott falvaiba, tanyáiba.

Forrás: mandarchivum.hu

Középpontban a földkérdés és a parasztság

A politikai pályája mellett „civilben” földrajztudós Teleki, a magyar államigazgatás reformján dolgozó Magyary Zoltán és a nemzeti kultúra, illetve a középosztály átalakításán töprengő Györffy közös nevezője az volt, hogy – amint a szemtanú későbbi neves közigazgatási szakember Kiss István a korabeli szóhasználatot idézve fogalmazott – „vizsgálódásaikban mindig a magyar probléma egészét tartották szem előtt, mindig a konkrét adottságokból indultak ki.” A gazdasági, kulturális, demográfiai, szociológiai kérdéseket ötvöző „magyar probléma” összetettsége miatt volt szükség „a magyar jövő lehetőségeinek és a magyar adottságokkal való legjobb alakításának tudományos tárgyilagossággal” való vizsgálatára. Mit takart a kissé gomolygó „magyar probléma”?

A népi írók szociográfiáinak tanulságait, Teleki tanítványi körének már idézett kemsei kutatási tapasztalatait az ekkor Európa és Amerika-szerte kibontakozó szociológiai és kulturális antropológiai kutatásokkal ötvöző Táj- és Népkutató Központ már alapításakor nagy figyelmet keltett. Munkatervének nyilvános bemutatása, majd létrehozása is komoly fordulatot jelzett a kormányzati elképzelésekben. Egy évvel a Központ létrehozása előtt Kovács Imrét – az egykézű, szektázó magyar vidéket bemutató A néma forradalom című munkája miatt – még a bíróság nemzetgyalázás miatt három hónapos börtönbüntetésre ítélte. (Igaz, azt egy amnesztia miatt nem kellett leülnie.) Most pedig a kultuszminiszter kezdeményezésére jött létre egy intézmény, amelynek célja a magyar falu a népi írók (Kovács, Szabó Zoltán, Illyés Gyula és társaik) által régóta szorgalmazott feltérképezése és megoldási javaslatok kidolgozása volt. A Központ legfontosabb ambíciója a kisbirtok, a tőkehiány miatt földjét növelni képtelen, vagy éppen földhöz nem jutó parasztság körülményeinek javítása volt. A Központ munkájában résztvevők számára ez volt a „magyar probléma”, amelyből a magyar társadalom számos gondját-baját le lehetett vezetni. A munkára szegődött fiatalok és tudósok – minden stílusbeli és esetleges taktikai különbség ellenére – megegyeztek abban: a földbirtokreform az ország jelentős részének szociális felemelését is szolgálja, hiszen ekkor még a lakosság körülbelül hatvan százaléka mezőgazdaságból élt.

A Táj-és Népkutató Központ vezetésében formalizálták is Györffy, Magyary és Teleki szerepét. Az intézményt vezető hármass bizottság elnöke a kultuszminiszter, ügyvezető alelnöke a néprajzkutató, központi vezetője pedig a közigazgatási szakember lett. Elindult az egyetemi hallgatók Teleki leiratában már bejelentett toborzása, ám a képzést – az események fontos szemtanúja szerint – kevésbé jellemezte a kultuszminiszter által korábban érzékeltetett elszántság. Kiss István úgy emlékezett, a heti egy-egy előadás mellett főleg a tatai járásba, Magyary közigazgatási kísérleteinek helyszínére szerveztek autóbusz-kirándulást. A hármass bizottság sem ült össze, Teleki Magyaryval és Györffyvel mindig külön-külön tárgyalt.

Egy paraszti sorból származó egyetemista A Tanítványok című film főhőse – forrás: wikipedia.hu

A Központ csúcsteljesítménye: a kiállítás

Az először Magyary Zoltán által felvetett kiállítás-ötletet Teleki és Györfly is támogatta, annak anyagát előzetesen a kultuszminiszter jóváhagyta, sőt a kiállítást ő maga nyitotta meg. A Károlyi-palotába szervezett, 1938. november 22-én megnyitott és december 9-én bezárt tárlat anyagát nem friss gyűjtésekből, hanem a három tudós tanítványai által már korábban felhalmozott anyagaiból állították össze. A nagybirtokrendszer reformjának szükségességére, a hazai városiasodás kezdetlegességére, a közigazgatás átalakításának elkerülhetetlenségére rámutató tablókat, táblázatokat, magyarázatokat ezért sikerült viszonylag rövid idő alatt elkészíteni.

A kiállításnak nagy közönségsikere és sajtóvisszhangja volt A népszerűsége jellemző, hogy a katalógust az első ötezer példány elfogyása után újabb ötezer példányban kellett kinyomtatni. Felmerült a meghosszabbítás gondolata, amihez Teleki először hozzájárult, ám az Országgyűlésben és a sajtó egy részében a kiállítás ellen (elsősorban a földkérdésről, a magyarországi birtokviszonyok aránytalanságáról szóló tablói miatt) induló hadjárat miatt megváltoztatta álláspontját.

A kiállítás vendégkönyvébe az ország egyik legnagyobb földbirtokosa, gróf Esterházy Móric az alábbi mondatot írta: „Egy idehaza tengődő főrendű birtokos, aki mégis aggódik”. Amikor erről tudomást szerzett, az ország szociális feszültségeire utalva Györfly állítólag szarkasztikusan megjegyezte: „Az ő helyében én is aggódnék.”

A parlamentben a szociális érzékenységet demonstrálni akaró szélsőjobboldal támadó interpellációival szemben a kormánypárt alig-alig kelt saját minisztere védelmére. Egyértelmű, hogy Teleki politikai nyomásnak engedve záratta be a kiállítást és oszlatta fel a központot 1938 decemberében. Valamiféle földreform szükségességéről ő is meg volt győződve, noha annak formáját

nem olyan radikálisan képzelte el, mint a tárlat bezárásával egy időben megtagadott tanítványai. A politikus védelmében azonban hozzá kell tenni, hogy a kiállítás megrendezésében közreműködött egyetlen fiatal sem ért retorzió.

Teleki elhatárolódott tanítványaitól, Magyaryval pedig közölte, hogy személyesen őt tartja felelősnek a kiállítás problémás részeiért, amelyekről a parlamenti vitában azt állította, hogy nem látta őket. (Ami nem volt igaz.) Kiss István érzékletes beszámolója szerint: „December hetedikén este Teleki két professzortársa [azaz Magyary és Györffy] és a kiállítás anyagát összeállító munkatársak jelenlétében a termeken végigmenve – sajátos tárlatvezetésként – fejtette ki nézeteit a kiállításról. Csak ő beszélt. Senki közbe nem szólt. Nem mindent kifogásolt és nem mindent egyaránt kifogásolt. »Tárlatvezetése« után Teleki görnyedten, lassú léptekkel hagyta el a kiállítás teremt. Györffy István – némi habozás után – sietve követte. Mi a visszamaradottak pedig eléggé megrökönyödve, szótlanul néztünk egymásra. Talán ekkor – esetleg az ezt követő napokban – jegyezte meg Magyary Zoltán: »Mindig tudtam, hogy a grófokkal nincs mit kezdeni. Azt hittem, Teleki Pál kivétel. Tévedtem.«”

Noha a Központot feloszlatták, annak tevékenységét jóval szűkebb keretek között ugyan, de folytathatta a Györffy vezette Egyetemi Néprajzi Intézet Táj- és Népkutató Csoportja. Túlélte a második világháborút, különböző neveken egészen 1949-ig létezett. kutatásokat indított el, kiadványokat tett le az asztalra, de természetesen már nem fejthette ki ugyanazt a hatást, amit félhivatalos intézményként elérhetett volna. A Táj- és Népkutató Központ végül egyszerre lett a magyar társadalom megismerésének, fiatal értelmiségiek és az elithez tartozó politikusok meg tudósok hamvába holt összefogásának, illetve az elmeszesedett Horthy-rendszer reformbénultságának mementója.